

מעלת האומה הישראלית בסגולה ולא בבחירה (צב-צה)

צב

אמר הכוזרי: שים לב, החבר, שלא יתלווה לך משוא פנים, כשאתה מתאר שבחי עמך בעוד אתה מתעלם מן המרי המפורסם שלהם למרות המעמדים האלה! כי אני שמעתי שתוך כדי כך נטלו עגל ועבדו אותו ולא את אלהים²⁰⁰.

צג

אמר החבר: זהו חטא שנתגנו בו בגלל מעלתם²⁰¹. המעולה הוא מי שסופרים את סעויותיו.

הערות - ילמוד ענוים דרכו

200 עד עתה התמודד החבר עם שאלות המלך כפילוסוף, וביסס את הנוכחות האלוהית בעולם על ידי התגלות האלוה בישראל. עתה מתחילה ההתקפה של בעלי הדתות, בפרט של הנצרות, המתבססת מצד אחד על הוכחת ההתגלות הישראלית, וטוענת שכפי ההתגלות שזכו לה - כך עומק החטא וחורון האף שחטאו בעבודה זרה, מצד שני. חטא העגל היה הנושא החביב בדרשות הכמרים הנוצרים, ונהגו בזה כמעשה בלעם שניסה לעורר את המבט על חטא העגל ("וישת אל המדבר פניו" - להזכיר להם חטא העגל שנעשה במדבר - עיין שם בתרגום יונתן), וזאת מפני שחטא זה נעשה סמוך ליצירת האומה. [עיין שו"ע א"ח נג, ד-ה בעניין ש"ץ שצריך שלא יצא עליו שם רע בילדותו].

201 שהרי עבודה זרה היתה באותו הזמן בכל העולם ורק אותם העניש. והשווה למאמר חז"ל בב"מ לג, ב: "הגד לעמי פשעם - אלו תלמידי חכמים, ששגגות נעשות להם כדונות. ולבית יעקב חטאתם - אלו עמי הארץ, שדונות נעשות להם כשגגות". ועיין גם בדברי החבר לקמן ב, מד. וזאת אם נפרש "נתגנו" - שהאלוה גינה אותם והענישם. אולם ניתן לפרש שהם גינו את עצמם, כלומר התביישו בו. ועיין ברכות יב, ב: "ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב: כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו - מוחלין לו על כל עונותיו"; ברכות יט, א: "תנא דבי רבי ישמעאל: אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה - אל תהרהר אחריו ביום... שוודאי עשה תשובה". ההבדל בין אנשים גדולים לקטנים אינו בכך שגדולים אינם חוטאים. ההבדל הוא בכמות - כמה פעמים חוטאים, וביחס לחטא - אם רואים זאת ככישלון ועושים תשובה. הבושה והתשובה מלמדות שהחטא אינו טבעי לאדם זה ואין זה אלא כישלון. אדם שאינו מתבייש ואינו עושה תשובה, הרי העיד על עצמו שהחטא טבעי לו. ובעומק: מי שמתבייש בחטאו - סימן שכל נפילתו היתה מצד שהושפע מאחרים שחטא זה טבעי להם, וכשעושה תשובה - הוא מעלה את הכל. ואם כן, התשובה מגלה שכל נפילתו לא באה לו מעצמו, אלא מגדלותו והיותו כלי להעלאת הכל. במוכן זה אמרו חז"ל (עבודה זרה ד, ב): "וא"ר יהושע בן לוי: לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר: 'מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים'. והיינו דא"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחאי: לא דוד ראוי לאותו מעשה, ולא ישראל ראוי לאותו מעשה; לא דוד ראוי לאותו מעשה, דכתיב: 'ולבי חלל בקרבי'; ולא ישראל ראוי לאותו מעשה, דכתיב: 'מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים', אלא למה עשו? לומר לך, שאם חטא יחיד - אומרים לו: כלך אצל יחיד, ואם חטאו ציבור - אומרים להו לכו אצל ציבור. והיינו דרבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן: מאי דכתיב: 'נאום דוד בן ישי ונאום הגבר הוקם על? נאום דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה". ועיין לקמן מאמר ב, מד; אורות ישראל ה, ב.

מסלול 1: יום א לפרשת תולדות
מסלול 2: יום ג לפרשת חיי שרה

צד

אמר הכוזרי: זה מתוך קנאותך וגישתך השרירותית לעמך, שהרי איזה חטא גדול מזה ואיזו מעלה נותרה לאחר זה?²⁰²

צה

אמר החבר: המתן לי מעט עד אשר אאמת בעיניך את כבוד העם²⁰³. עדות מספקת לזאת בעיניי היא שאלהים לקח אותם לחלק ולאומה מביין אומות העולם²⁰⁴, ושהדבר האלוהי שורה בציבורם, עד שכולם הגיעו לרמה כזאת שהדיבור האלוהי הופנה אליהם²⁰⁵, והדבר (האלוהי) עבר אל נשיהם²⁰⁶, והיו מהן נביאות, לאחר שקודם לכן

הערות - ילמד ענוים דרכו

202 חטא העגל מגלם לכאורה את שיא הבגידה הישראלית: ביום נתינת הלוחות, לאחר מעמד הר סיני, חוטאים בשני הדיברות הראשונים ועובדים לאל זר. וכדברי הגמרא (שבת פח, ב): "אמר עולא: עלובה כלה מזנה בתוך חופתה. אמר רב מרי ברה דבת שמואל: מאי קרא? 'עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו'". אולם הגמרא ממשיכה: "אמר רב: ועדיין חביבותא היא גבן, דכתיב: 'נתן' ולא כתב הסריח". סיום המדרש בא לומר שחטא העגל יכול להיקרא באופן אנטישמי, אולם יכול להיקרא גם בדיוק הפוך: למרות הקלוקל הגדול עדיין נשאר חביבים לפני ה'. חטא העגל אפוא הוא ההוכחה שהקשר שבין ישראל והקב"ה אינו תלוי בצדקותם אלא בדבר אחר שאינו תלוי במעשים!

203 הסבר ריה"ל לחטא העגל יבוא בסעיף צז. ריה"ל בוחר לעסוק בבסיס, בשינוי המבט: מהמבט האנושי הרואה את ה"בחירה" אל המבט האלוהי הרואה את ה"סגולה". (שהרי גם אם נגמד את חטא העגל, עדיין תשאל אותה שאלה על חטאים קשים אחרים וחטאי בית ראשון). חילוק זה מאפשר יחס כפול: מצד המבט הבחירי יכול להיות שיהיו גויים מעולים יותר מרשעים בשישראל, ולכן אפשר שיהיה ישראלי שלא יהיה לו חלק לעולם הבא (עיין במסכת סנהדרין בפרק חלק) ויהיה גוי ששמר שבע מצוות בני נח שיהיה לו חלק. אולם מצד המבט הסגולי אפשר שיהיה אדם מישראל חוטא ורשע גדול ואף על פי כן הוא יהיה מעולה יותר מגוי צדיק, כי תוכן החיים שיש בו הוא במדרגה אחרת. וכמו היחס לאדם חולה שאינו מתפקד מול סוס בריא: אם שניהם יהיו במצב מסוכן - נציל את האדם תחילה, כי תוכן החיים שיש בו גבוה ומכובד יותר מהסוס, אף שהסוס יכול לשרת יותר מאותו אדם - עיין לקמן ה"כ, "ההנחה הרביעית". לכן במבט הסגולי, אפילו נאמר שחטא העגל היה חמור ביותר, אין לכך שום משמעות סגולית. רק אחרי הפניית המבט אל הקדושה יסביר ריה"ל שחטא העגל לא היה חמור כמו שהאנטישמים מנסים להציג.

204 בחירת ה' אינה יכולה להיות שגויה, שהרי הוא יודע מה שיהיה. אם כן הם נבחרו למרות החטא. ובעומק: בחירה אצל האלוהי היא עצם היצירה. האדם בוחר בין שני דברים קיימים במציאות, אך האלוהי, שהוא "שכל יוצר", היווה את ישראל בעצם יצירתם. "עם זו יצרת לי".

205 השכינה על כלל האומה מלמדת שאין זה דבר שתלוי במעשים פריטיים, אלא תכונה סגולית של כלל האומה.

206 כלומר גם אל הנשים ולא רק אל הגברים, וזאת בתקופה שהנשים באומות העולם היו בורות! כבר בימי האבות היתה נבואה גם אצל הנשים. כך אומר ה' לאברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה", ודרשו חז"ל: "מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות" (שמו"ר א, א). וכן רבקה שאמרה: "בני אך שמע בקולי". וכן מרים היתה נביאה יחד עם משה ואהרן. ואין ספק שהיו עוד נשים רבות, אלא שבכתובים מופיעות רק דמויות שעסקו בהנהגה ציבורית ואלו היו לרוב גברים. ודי לנו מעמד הר סיני שהקדים הקב"ה את הנשים לגברים, כמו שדרשו חז"ל על הפסוק "כה

הדבר (האלוהי) לא היה חל אלא על אנשים יחידים²⁰⁷ מאדם הראשון²⁰⁸.

כי אדם היה שלם ללא הסתייגות. כי אין מה שיפגום בשלמות יצירה של יוצר חכם בעל-יכולת מחומר שבחר לצורה שחפץ בה²⁰⁹, שהרי לא היתה כל מניעה: לא מצד זרע של אב ולא מצד דם²¹⁰ של אם, ולא מצד התזונה וההנהגה בשנות החינוך והילדות, ולא מצד מיני האוויר, המים והאדמה. אלא כְּרָאוּ מושלם כאיש צעיר, שלם במבנהו ובמידותיו. הוא זה אשר קיבל נפש בשלמותה ושכל בשיא האפשרי של כושר-אנושי-מְלֵדָה, וכוח אלוהי אחרי השכל, כלומר הדרגה שבה ידבק באלהים וברוחניים²¹¹, ויִדַע את האמיתות בלי לימוד במחשבה קלה ביותר. הוא קרוי אצלנו בן-אלהים, הוא וכל הדומים לו מביין צאצאיו הם בני אלהים²¹².

הערות - ילמד ענוים דרכו

תאמר לבית יעקב". וכן צוו ישראל שלא לגשת אל אשה שלושה ימים קודם למעמד רק כדי שגם נשים תוכלנה להיות במעמד (שהרי לגברים די בטבילה ביום, אך נשים פולטות ש"ז עד שלושה ימים ואין יכולות להיטהר).

207 כלומר עד מעמד הר סיני עברה הסגולה דרך גברים. על כן ה' דיבר עם האבות וכתת עמם ברית והאימהות נכללו ממילא. מסיבה זו יכלו אנשי הסגולה להתחתן עם נשים שאינן בנות סגולה (ואכן יש אומרים שהשבתים התחתנו עם כנעניות, ואכמ"ל). אולם אחר מתן תורה, שנוצרה האומה, הסגולה כוללת את כל האומה, והיא עוברת באופן כפול: הדת (החובה הדתית) מהאם, והלאום מהאב (הלאום כולל את היעוד והתפקיד באומה, כגון הכהנים הלויים והמלכים. ועיין גם בדרך השם ב,ג "עוד צריך לדעת שהנה" שלכל בית אב בעם ישראל יש תפקיד בתיקון הכללי), ואכמ"ל.

208 אם כן, החבר הביא שתי הוכחות: עדות התורה ומבחן המציאות. עדות התורה - כנגד הנוצרים שמאמינים בתורה, הרי היא אשר מעידה על מעלת העם בעצם בחירתו בהם. אולם המוסלמי כופר בכך כיוון שטוען שאנו סילפנו את הסיפור ולא יצחק נבחר אלא ישמעאל. על כך בא "מבחן המציאות" - גם האסלאם מודה למעמד הר סיני וסיפורי ישראל במדבר, שחל הדבר האלוהי בכלל האומה ולא רק בנביא, וזה לא קיים בסיפור ההיסטורי של האומה הערבית או של הציבור האסלאמי. וכך הם שני הפסוקים בתורה: "השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש... או הניסה אלהים לבוא לקחת לו גוי וכו'".

209 כאן יש השלמה לדברי ריה"ל בסעיף עז: שם אמר שהאלוה הוא "נותן הצורות" כשהחומר מוכן לקבלו, וכאן ביאר שגם ארגון החומר כדי שיהיה ראוי לחלות הצורה שרצה לתת בה הוא מעשה האלוה.

210 דם נידות מסמל את פוטנציאל הפריון שלא התממש, שהרי רירית הרחם מתפרקת כארבעה עשר יום לאחר הביוץ, אם לא הופרתה הביצית. ואם היתה הפריה - רירית זו מספקת את המזון לביצית המופרית בשלביה הראשונים. וע"ע בנידה לא,א.

211 מדרגה זו דורשת עבודה, כדי לממש פוטנציאל זה מהכוח לפועל, וכמו שיתברר בהמשך לגבי תרח ולגבי רשעי ישראל.

212 כפי שכתב בסעיף מז.

שאלות מנחות:

- ✦ בעקבות חטא העגל, האם במבט של המלך ההתגלות של ה' לישראל היא מעלה לישראל או חסרון?
- ✦ מדוע חטא העגל נתפס כחמור כל כך?
- ✦ מצד החבר, העובדה שהתורה מספרת על נפילותיהם של ישראל היא מעלה או חסרון?
- ✦ מה ההפרש בין אדם גדול לאדם קטן ששניהם נפלו באותו חטא? מדוע התגובה שלאחר החטא מלמדת על שורשו של האדם יותר ממעשה החטא עצמו?
- ✦ מדוע החבר דוחה את הדיון על חטא העגל ולא מסביר (כמו שעושה לקמן בסעיף צז) שאין החטא חמור כמו שחושבים?
- ✦ מה ההבדל בין המישור שעליו מדבר המלך למישור שעליו מדבר החבר? מהי "סגולה"?
- ✦ מדוע העובדה שהדבר האלוהי שרה על כלל האומה ולא על יחידים היא עדות על "סגולתם"?
- ✦ מה פירוש "צלם אלוהים" / "בצלמו" / "בדמותו כצלמו"?
- ✦ האם אדם הראשון היה "ישראלי"?
- ✦ מתי התחיל הקב"ה ביצירת עם ישראל?
- ✦ האם פרשות בראשית ונח הן אוניברסליות או ישראליות?
- ✦ מה ההבדל בין המושג "בן אלוהים" המובא ביחס לבן הסגולה, לבין המושג "בן אלוהים" בנצרות?